

УДК: 631.151.2

А.Г. Мазур, д.е.н., професор
Вінницький національний аграрний університет

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ АГРАРНО-ПРОМИСЛОВОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В АГРАРНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Розглядаються теоретичні проблеми розвитку інтеграцій як економічної категорії, обґрунтовуються методологічні засади здійснення інтеграційних процесів в АПК, пропонуються форми і типи сучасних інтеграційних формувань в аграрній економіці.

Ключові слова: інтеграція, аграрна економіка, кооперація.

Інтеграційні процеси в аграрній економіці України стрімко розвиваються на різних рівнях організації і управління, характеризуючи різноаспектність розвитку перехідного періоду і становлення ринкових відносин. З цим пов'язана необхідність поглиблених досліджень низки теоретико-методологічних і прикладних аспектів розвитку інтеграційних процесів та створення сучасних агропромислових формувань.

Питанням теорії і практики розвитку економічних, організаційно-виробничих інтеграції і кооперації в сільськогосподарському виробництві присвячені численні публікації відомих вчених-аграрників: В.Г. Андрійчука, В.І. Бойко, П.П. Борщевського, М.Ю. Коденської, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, В.К. Терещенка та інших. Їх праці є ґрунтовними, проте не всі питання, зокрема науково-теоретичного обґрунтування сутності, змісту, методологічного інструментарію даної категорії є достатньо вивченими і дослідженими.

Метою дослідження є визначення науково-теоретичних засад інтеграції як економічної категорії та виробничо-господарського процесу в сучасній аграрній економіці, обґрунтування форм і рівнів організації інтегрованих структур в АПК, виявлення переваг і недоліків діючих аграрно-промислових формувань в аграрному виробництві.

Розвиток інтегрованих структур в сучасних умовах господарювання не ототожнюється виключно ринковою самоорганізацією. Основи сільськогосподарської кооперації та інтеграції вперше були розроблені відомими вченими – аграрниками М.І. Туган-Барановським та О.В. Чаяновим. Певний позитивний досвід в цьому напрямку накопичувався і у межах централізованої планової економіки, зокрема, практикувалось створення виробничих, торговельно-виробничих, науково-виробничих об'єднань, державних виробничих об'єднань, агропромислових комплексів тощо.

Перехід від планово-директивних до ринкових методів господарювання в системі АПК об'єктивно визначив нові вимоги щодо формування форм і методів агропромислової інтеграції. Для запобігання у подальшому падіння виробництва в АПК та створення передумов для його стабілізації й росту необхідна була низка інституціональних перетворень з очевидною внутрішньою логікою та стійкими тенденціями, притаманними перехідному періоду розвитку. Попутно підкреслимо, що перехідний період є не просто етапом зміни економічної політики; по змісту він насамперед визначає перетворення в системі соціально-економічних перетворень, які повинні узгоджуватись з об'єктивними законами економіки.

Аналіз наукової економічної літератури дозволяє виділити в межах напрямів і шкіл економічної теорії різні методологічні підходи щодо категорійного апарату та методології інтеграції. Пояснення цьому у складності, багатокomпонентності та взаємообумовленості складових досліджуваного предмету. Так В. Енгенгард виділяв триєдину складову інтеграції: виникнення системи зв'язків між частинами цілого, втрата частинами первинних ідентифікаційних якостей за входження до складу цілого, поява у виникаючої цілісності нових якостей і виникнення нових систем внутрішніх зв'язків [1]. Г. Спенсер пов'язував інтеграцію із диференціацією тканин в процесі еволюції та зі спеціалізацією функцій живою матерією. За його теорією, розвиток усіх живих організмів породжується сукупністю диференціювань та інтеграцій [2, с.79-82].

Погляди дослідників стосовно сутності і змісту понять “інтеграція” та “аграрно-промислова інтеграція” також суттєво різняться, доходючи до протиріч. Зокрема, А.М. Гатаулін визначає інтеграцію як об'єднання низки вихідних систем та створення на їх основі більш загальної системи [3]. І.М. Тимофеев розглядає як змістовну тільки аграрно-промислову інтеграцію, виділяючи два її рівні: перший – це посилення виробничо-господарських зв'язків і органічне поєднання сільського господарства і галузей промисловості; другий – специфічна форма територіально-економічного міжгалузевого комбінювання [4]. Деякі автори встановлюють сільськогосподарську кооперацію та аграрно-промислову інтеграцію [5, с.114]. Інші, називають вертикальну кооперацію найперспективнішою формою інтеграції [6], їм опонують російські вчені [7]. На наш погляд, допускаючи семантичне ототожнення понять “кооперація” та “інтеграція” ці та інші автори переконують себе у необхідності їх окремого розгляду з позицій організації цих процесів та практичних дій по їх реалізації. Проте це не є принциповим за умови розгляду кооперації як методу чи механізму зближення економічних інтересів, зміцнення зв'язків, об'єднання учасників аграрно-промислового виробництва тощо. З авторського розуміння аграрно-промислова інтеграція – це цілеспрямований процес створення нової більш ефективної цілісності

суб'єктів господарювання на основі зближення інтересів, зміцнення виробничо-господарських зв'язків та раціонального використання трудових, матеріальних, природних і фінансових ресурсів.

Зв'язки учасників інтеграційного процесу можуть бути безпосередні та опосередковані, охоплюючи всі чи деякі стадії процесу відтворення. Саме якісні і кількісні характеристики зв'язків і відносин, їх розвиненість визначають інтеграційне поле і глибину аграрно-промислової інтеграції.

Відповідно до адміністративного поділу країни, бачення адміністративно-територіальної реформи устрою України та вертикальної структури АПК, інтеграційні поля по вертикалі можуть бути поділені на державне, міжрегіональне, регіональне і районне (рис. 1) [8].

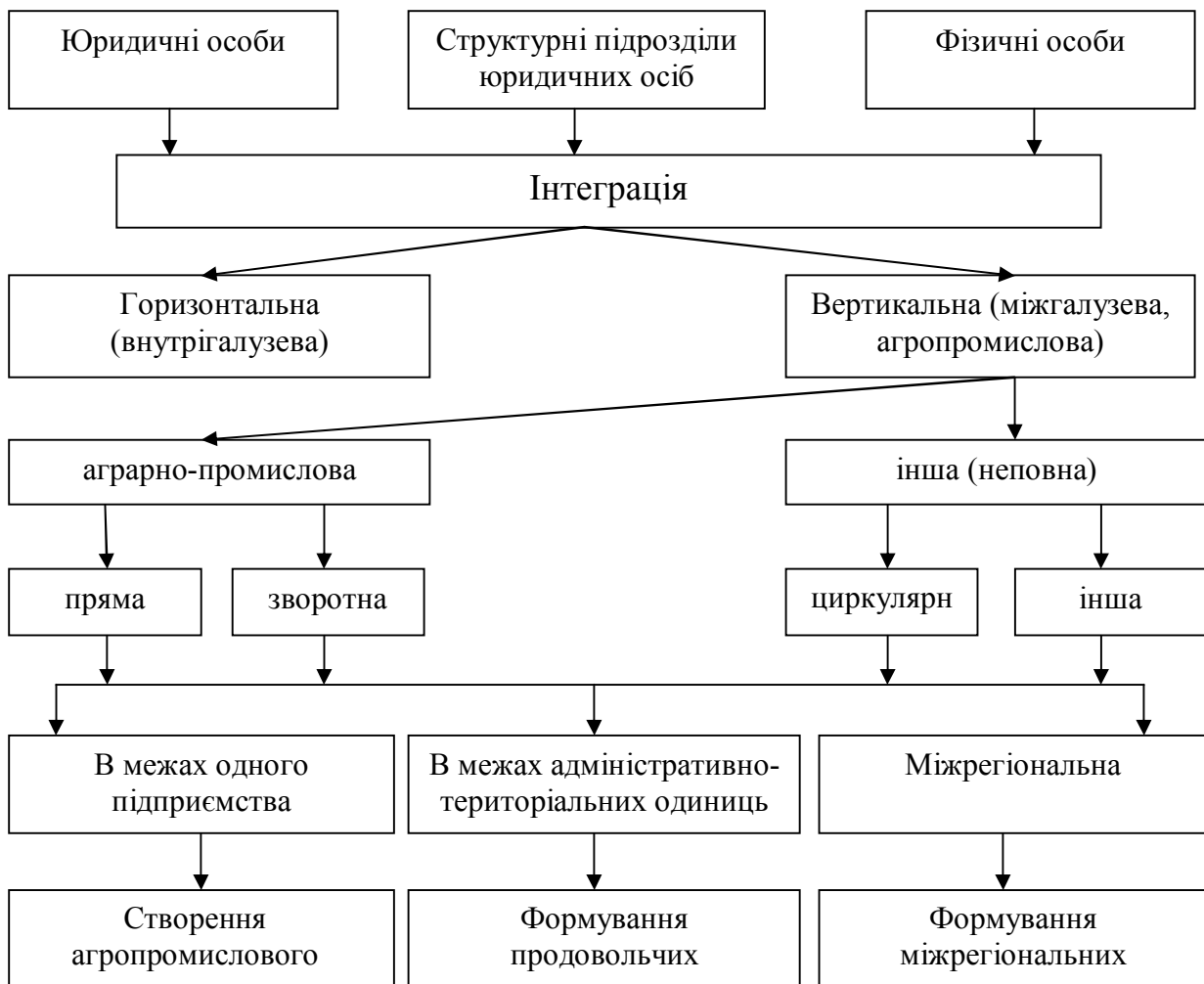

Рис. 1. Форми і типи інтеграції в АПК

Варто зазначити, що на кожному із рівнів: районному, обласному, міжрегіональному, державному форми інтеграційних структур будуть різними,

відповідно до масштабів територіальної організації сільськогосподарського виробництва. Але в будь-якому випадку сучасна теорія трансакційних витрат як механізму зміни ринкових обмінних операцій (трансакцій) диктує створення інтегрованих формувань, оскільки в цьому випадку досягається зниження цих же витрат.

Наукова методологія інтеграції ґрунтується на дії об'єктивних економічних законів, наукових принципів, методів і факторів.

До основних законів, що регулюють розміщення і розвиток сільськогосподарського виробництва, можна віднести: закон ефективності територіального поділу праці, згідно з яким спеціалізація окремих територій по виробництву певних видів продукції ефективніша, ніж виробництво по кожній території всього асортименту продукції; закон скорочення витрат праці на подолання просторової віддаленості між елементами виробництва; закон ефективної агломерації, що забезпечує найефективніший розвиток підприємства, розміщеного поблизу постачальників сировини та споживачів його продукції; закон територіально-виробничого комплексоутворення та районування, який реалізується через спільність технологій виробництва; комплексне використання ресурсів і територіальну концентрацію виробництва.

Окрім вищевикладених економічних законів та їх проявів у вигляді стійких закономірностей вітчизняна наука визначила наукові принципи розвитку аграрно-промислової інтеграції: 1) добровільність вибору партнера та економічна доцільність, що дозволяє оптимізувати склад інтегрованих формувань; 2) вплив держави на інтеграційний процес, що забезпечує його ефективність; 3) інтеграція за ініціативою самих господарюючих суб'єктів без примусу з боку управлінських структур; 4) організаційна цілісність інтегрованих структур за єдиної стратегії, тактики, цілей і завдань розвитку; 5) виділення головної ланки та пріоритетних напрямів функціонування інтегрованого формування; 6) рівні економічні умови для всіх учасників інтегрованих формувань як при їх створенні, так і в процесі функціонування; 7) залучення до процесу аграрно-промислової інтеграції торговельного капіталу, що забезпечує приплив інвестицій до аграрної сфери.

Сукупність законів, наукових принципів, методів, переважно економічного змісту та факторів виробництва (природний, сировинний, економічний, трудовий) складають в цілому наукову методологію інтеграції як економічної категорії і виробничо-господарського процесу, тобто формування інтегрованих структур в АПК можна і доцільно здійснювати на існуючому науково-теоретичному підґрунті.

З іншої сторони, потреба в крупних інтегрованих аграрно-промислових структурах диктується сьогодні логікою розвитку аграрної економіки, яка обґрунтовується із наступних позицій:

1. Численні структурні проблеми перехідної економіки можуть бути подолані лише за допомогою інтеграції суб'єктів аграрного бізнесу, оскільки суцільний вертикальний контроль аграрного ринку посередницькими структурами є значно гіршою формою монопольної влади, аніж монопольний вплив підприємства, що об'єднує послідовні стадії технологічного процесу.

2. Аграрно-промислова інтеграція дозволяє учасникам компенсувати існуючі недоліки ринку за рахунок створення внутрішнього ринку капіталу, спільної інфраструктури, підвищення якості використання інформації, зменшення трансакційних витрат, підвищення якості управління, лобювання спільних інтересів учасників тощо.

3. Розвиток інтеграції передбачає зниження ймовірності опортуністичної поведінки учасників, диктату цін з боку постачальників та переробників, сприяє фінансовому оздоровленню підприємств, що входять до інтегрованих структур, зменшує гостроту нестачі ліквідних засобів.

4. Великі інтегровані аграрно-промислові структури здатні підвищувати ефективність аграрного сектору української економіки, зміцнити конкурентоспроможність вітчизняних підприємств, здійснювати позитивний вплив на розвиток економіки регіонів.

5. В межах аграрно-промислових інтегрованих структур збільшуються витрати на науково-дослідні роботи, оновлення технологій на інноваційній основі.

6. Аграрно-промислова інтеграція підвищує адаптивні можливості господарюючих суб'єктів за рахунок узгодженого співробітництва між підприємствами, а також поділу ризику між ними.

7. Аграрно-промислова інтеграція робить можливим надання допомоги незамінним у загальному технологічному ланцюгу, але збитковим підприємствам, що зменшує загальну кількість збиткових підприємств АПК.

Як економічна категорія аграрно-промислова інтеграція відображає систему економічних інтересів, що проявляються через відносини трудових колективів аграрно-промислових формувань з державою, сусідніми підприємствами, населенням, а також в межах самої інтегрованої структури. Охарактеризувати цю систему доцільно через призму економічних інтересів суб'єктів [9]:

1. Між державою та її органами на місцях та інтегрованим формуванням:

А. Інтереси держави	- отримання податків від господарської діяльності інтегрованого формування;
- забезпечення продовольством та послугами населення;	- участь в регіональних і міжрегіональних програмах соціально-економічного розвитку.
- забезпечення робочими місцями в сільській місцевості;	

Б. Інтереси інтегрованої структури
- забезпечення продовольством високої якості та послугами працівників інтегрованої структури та членів їх сімей;

2. Між інтегрованою структурою та підприємствами – учасниками:

А. Інтереси інтегрованої структури
- задоволення потреб підприємств-учасників в ресурсах та централізованих послугах;
- отримання прибутку від господарської діяльності;
- підвищення ефективності роботи кожного учасника.

- отримання організаційної та фінансової допомоги держави для здійснення ефективної господарської діяльності;

- отримання прибутку від господарської діяльності.

Б. Інтереси підприємств учасників
- задоволення потреб в ресурсах та централізованих послугах за рахунок інтегрованого формування;
- отримання прибутку інтегрованого формування для його розподілу за часткою участі між підприємствами-учасниками;
- участь в управлінні структурними підрозділами інтегрованого формування з метою повнішого задоволення власних потреб.

3. Між інтегрованою структурою та сусідніми підприємствами і місцевим населенням:

А. Інтереси інтегрованої структури
- забезпечення мирного співіснування з сусідами;
- надання послуг та допомоги сусідам на економічно вигідних умовах.

Б. Інтереси сусідніх підприємств
- утримання соціально-економічного рівня не нижче інтегрованого формування;
- утримання кращих працівників підприємства від переходу до інтегрованої структури.

Між апаратом управління інтегрованого формування і трудовим колективом:

А. Інтереси апарату управління інтегрованого формування
- збереження цілісної структури інтегрованого формування;
- збереження статусу управління в інтегрованій структурі;
- забезпечення потреб в товарах та послугах через інтегроване формування.

Б. Інтереси працівників всіх підприємств-учасників
- наявність робочого місця, у тому числі для самореалізації особистості;
- задоволення потреб в товарах та послугах через інтегроване формування.

Розбалансованість чи неспівпадання інтересів можуть призвести до протиріч у відносинах між учасниками аграрно-промислової інтеграції, до неефективного її функціонування, чи навіть, руйнування, дестабілізуючи економічну систему АПК.

Визначені переваги інтеграції в сільськогосподарському виробництві не слід вважати цілком позитивними. Існують проблеми, що значно знижують ефективність інтегрованих аграрно-промислових формувань.

По-перше, спільна виробничо-господарська діяльність учасників інтегрованої структури часто виражається у неузгодженості дій щодо організації та планування фінансових потоків, раціоналізації логістичних схем, маркетинговій політиці, стратегіях розвитку тощо.

По-друге, ефективне функціонування інтегрованої структури неможливе без раціонального вирішення відносин власності, низького рівня консолідації активів учасників, нераціональної щільності внутрішніх зв'язків.

По-третє, існує дисбаланс у рівнях інтеграції виробництва та концентрації капіталу, що на практиці призводить до обмеженості інвестиційних можливостей новостворених інтеграційних структур.

По-четверте, загальний характер установчих документів більшості інтегрованих структур не обумовлює конкретні зобов'язання взаємодіючих сторін, що ускладнює реалізацію як поточних так і перспективних планів.

Висновки. Дослідження науково-теоретичних проблем розвитку інтеграцій в аграрній сфері економіки дозволяє здійснити наступні узагальнення:

- інтеграція як економічна категорія має свій об'єкт дослідження і характеризується як процес створення нової, більш ефективної цілісності господарських систем.

- інтеграційні структури можуть створюватися в рамках одного підприємства, районного, регіонального, міжрегіонального і державного рівнів.

- наукова методологія інтеграцій ґрунтується на дії об'єктивних економічних законів, їх прояву у вигляді стійких закономірностей, наукових принципів, методів та факторів.

- потреба в крупних інтегрованих аграрно-промислових структурах диктується логікою розвитку аграрної економіки в умовах ринку.

Література

1. Энгельгард В.А. Интегрализм – путь от простого к сложному в познании явлений жизни / В.А. Энгельгард // Вопросы философии. – 1970.- №11. – С.103-115.

2. Спенсер Г. Гипотеза развития / Г. Спенсер // Опыты научные, политические и философские: пер. с англ.; под ред. Н.А. Рубакина. – Мн.: Современный литератор, 1988. – 148с.
3. Гатаулин А.М. Экономическая теория: толковый терминологический словарь / А.М. Гатаулин. – М.: Колос, 1998. – 248с.
4. Тимофеев І.М. Сутність і розвиток кооперації та інтеграції в АПК / І.М. Тимофеев // Вісник ХНАУ. – Харків, 2006. - №9. – С.266-270.
5. Економіка сільського господарства / [В.П. Мертенс, В.І. Мацибора, Л.Ф. Жигало та ін.]; за ред. В.П. Мартенса. – К.: Урожай, 1995. – 288с.
6. Болтянська Л.О. Перспективні форми інтеграції в садівництві / Л.О. Болтянська // Вісник ХНАУ. – Харків: ХНАУ, 2006. - №9. – С.5-56.
7. Гатаулин А. Совершенствовать экономические взаимоотношения в сельскохозяйственном потребительском кооперативе / А. Гатаулин, А. Александров, С. Афанасьева // АПК: экономика, управление. – 2008. - №8. – С.41-44.
8. Нестерчук Ю.О. Аграрна складова міжнародного інтеграційного процесу / Ю.О. Нестерчук // Інноваційна економіка – 2007. - №2(4). – С.8-11.
9. Нестерчук Ю.О. Аграрно-промислова інтеграція в ринкових умовах / Ю.О. Нестерчук // Зб. наук. пр. Вінницького державного аграрного університету / [редкол.: Л.П. Серeda (головний редактор) та ін.] – Вінниця, 2006. – Вип. 28. – С.103-106.

Summary

Scientific theoretical principles of agroindustrial integration in the agrarian economy formation and development./ A.G. Mazur

Theoretical problems of the integration development as an economic category are considered, methodological principles of integration processes realization in the agroindustrial complex are based, forms and types of the modern integration formations in the agrarian economy are proposed.

Key words: integration, agrarian economic, cooperation.